

НИХИЛИЗЪМ И НИХИЛИСТИ

Крепостното право беше отменено. Но за два и половина века съществуване то създаде цяла система от навици и обичаи, родени от робството. Тук имаше и презрение към човешката личност, и бащин деспотизъм, и лицемерно подчинение от страна на жените, дъщерите и синовете. В началото на XIX в. деспотизмът в бита е господствал и в Западна Европа. Маса примери са дали Текери и Дикенс, но никъде той не е процъфтявал така пищно, както в Русия. Целият руски живот – в семейството, в отношенията на началника към подчинения, на офицера към войника, на господаря към работника – беше пропит от него. Създаде се една цяла система от навици, обичаи, начин на мислене, предразсъдъци и нравствена страхливост, израснала върху почвата на безправието. Дори най-добрите хора от онова време плащаха голям данък на тези нрави на крепостното право.

Законът беше безсилен срещу тях. Само едно силно обществено движение, което би нанесло удар върху самия корен на злото, можеше да промени навиците и обичаите на всекидневието. И в Русия това движение – борба за индивидуалност – прие много по-могъщ характер и стана много побезпоощадно в отрицанието си, отколкото където и да е било другаде. Тургенев в забележителната си повест “Бащи и деца” го нарече nihilism⁷².

Най-напред nihilismът обяви война на така наречената условна лъжа в културния живот. Отличителната черта на nihilismа беше абсолютната искреност. В името на тази искреност nihilismът се отказа съм – и искаше и от другите да направят това – от суеверията, предразсъдъците, навиците

и обичаите, съществуването на които разумът не можеше да оправдае. Нихилизмът признаваше само един авторитет – разума, той анализираше всички обществени институции и обичаи и се обявя против всякакъв вид софизми, колкото и замаскирани да бяха те.

Той скъса, разбира се, със суеверието на бащите. Според философските си разбирания nihilistът беше позитивист, атеист, еволюционист, в духа на Спенсър, или материалист. Той щадеше, разбира се, обикновената и искрена вяра, която беше психологическа необходимост за чувството; но пък безпощадно се бореше срещу лицемерието в християнството.

Целият живот на цивилизованите хора е изпълнен с условна лъжа. Хора, които се мразят, щом се срещнат на улицата, блажено се усмихват един на друг, а nihilistът се усмихва само са хората, които се радва че вижда. Всички форми на привидна учтивост, които са само едно лицемерие, го отвращават. Той възприе малко по-груби маниери като протест срещу показното поведение на бащите в обществото. Nihilistите виждаха, как бащите гордо позираха пред идеалистите и сантименталистите, което не им пречеше да бъдат истински тирани към жените, децата и крепостните. И те се обявиха против този сантиментализъм, който отлично се съчетаваше с далеч не идеалното устройство на руския живот. Изкуството също попадна под ударите на това абсолютно отрицание. Nihilistът се отвращаваше от безкрайните разговори за красотата, за идеала, за “чистото изкуство”, за естетиката и т. н., защото всеки предмет на изкуството се купуваше с пари, взети насила от гладуващите селяни или от ограбваните работници. Той знаеше, че т. нар. преклонение пред прекрасното често беше само маска, която прикриваше вулгарния разврат. Nihilistът още тогава обобщи безпощадната критика към изкуството в една мисъл: “Чифт ботуши са по-важни от всичките ви малони и изтънчени разговори за Шекспир”.

Нихилистът отричаше брака без любов и брачното съжителство без дружба. Момиче, което родителите караха да бъде кукла в една кукленска къщичка и да се омъжи по сметка, предпочиташе да остави всичките си дрехи и да напусне дома си. Тя обличаше най-обикновена черна вълнена рокля, подстригваше косите си и постъпваше във висшите женски курсове*, за да получи лична независимост. Жена, която виждаше, че бракът ѝ вече не върви, че нито любов, нито дружба я свързват с мъжа ѝ, скъсваше с всичко и смело си отиваше с децата, като предпочиташе самотата и често пъти нищетата пред вечната лъжа и раздвоението.

Нихилистът създаваше атмосферата на своята любов към искреността дори и около най-малките дреболии от всекидневието. Той се отказа от условните форми на светското празнословие и изразяваше мнението си рязко и открито дори с известна афектация на показна грубоватост.

В Иркутск веднъж в седмицата се събирахме в клуба на танци. По едно време много често ходех там, но постепенно престанах, донякъде заради работата. Веднъж една от дамите попитала приятеля ми, защо не ходя в клуба вече няколко седмици.

— Когато Кропоткин има нужда от разходка, той язди — отсякъл малко грубо приятелят ми.

— А защо не дойде просто така, без да танцува? — намесила се една от дамите.

— А какво да прави тук? — отвърнал рязко по нихилистски приятелят ми. — Да приказва с вас за мода и парцали ли? Цялата тая щуротия вече му омръзна.

— Но ходи понякога у Манечка еди-коя си, нали? — плахо казала една госпожица.

— Да, но тя учи — отсякъл приятелят ми. — Той ѝ дава уроци по немски.

---

* В дореволюционна Русия: висши учебни заведения за жени. — Бел. прев.

Трябва да кажа, че тези, безспорно резки отговори дадоха добри резултати. Голяма част от иркутските момичета много скоро започнаха да обсипват брат ми, приятеля ми и мен с молби да ги посъветваме какво да четат и какво да учат.

Със същата откровеност нихилистът рязко отвърщаше на познатите си, че съчувствието им към “бедния брат” – народа – е едно лицемерие, докато самите те живеят в богато обзаведени дворци за сметка на народа, за който така ги боли душата. Със същата откровеност нихилистът заявяваше на висшия чиновник, че не само не се грижи за благото на подчинението си, а е чисто и просто крадец.

С известна суровост нихилистът би отблъснал и “дама”, която дрънка глупости и често се хвали “със женствеността” на маниерите си и изтъчнения си тоалет. Той би ѝ казал направо: “Как не ви е срам да дрънкате глупости и да ходите с шиньон от изкуствена коса?” Нихилистът искаше да вижда в жената най-вече приятел, човек, а не кукла, не глезена госпожичка. Той категорично отричаше онези дребни знаци на показна учтивост, които се оказват на т. нар. слаб пол. Нихилистът не скачаше от мястото си, за да го предложи на влязлата дама, ако виждаше, че тя не е уморена и в стаята има свободни столове. Той се държеше с нея като с приятел. Но ако някое момиче, макар и непознато, имаше желание да учи нещо, той ѝ помагаше с уроци и беше готов всеки ден да ходи дори и накрая на града. Младежът, който не би преместил към госпожицата чашката с чай, на драго сърце преотстъпваше на момичето, дошло на курсове в Москва или в Петербург, единствения си урок, единствения си източник на доходи като казваше: “Няма защо да ми благодариш: мъжът по-лесно си намира работа от жената – това съвсем не е рицарство, а просто равенство”.

И Тургенев, и Гончаров се опитаха да изобразят в романите си този нов тип човек. Гончаров в “Пропаст” описва реален човек, но не типичен представител на класата;

затова Марк Волохов е само карикатура на нихилиста. Тургенев беше твърде проникателен художник и твърде много уважаваше новия тип човек, за да го окарикутури, но и неговият Базаров не ни удовлетворяваше. Намираме, че е много груб например в отношението си към старите родители и мислим, че той твърде пренебрегна задълженията си като гражданин. Отрицателното отношение към всичко у тургеневия герой не можеше да удовлетвори младежта. Нихилизмът с неговата декларация за правата на личността и с отричането на лицемерието беше само преходен момент към появата на “новите хора”, които не по-малко ценяха индивидуалната свобода, но живяха, посветили се на великото дело. У нихилистите на Чернишевски, описани в “Какво да се прави?” – роман с много по-малко художествени достойнства – видяхме най-добрите портрети на самите себе си.

***

Същото беше и с думата “нихилисти”, която така заинтригува някога журналистите и толкова пъти даваше повод за сполучлива или несполучлива игра на думи, докато накрая не разбраха, че става дума не за някаква си странна, едва ли не религиозна секта, а за истинска революционна сила. Използувана от Тургенев в романа му “Бащи и деца”, тя беше подхваната от “бащите”, които с това прозвище отъмщаваха на “децата” за тяхното непокорство. Децата го приеха, а когато по-нататък разбраха, че то дава повод за недоразумения и поискаха да се откажат от него, вече беше невъзможно. Нито пресата, нито обществото не искаха да наричат по друг начин руските революционери. Впрочем, прозвището е избрано много сполучливо, тъй като съдържа в себе си някаква идея: то изразява отрицание на цялата съвкупност от явления в съвременната цивилизация, която се опира върху потискането на една класа от друга; на отрицанието на съвременния икономически строй, правителството властта, на буржоазната политика, на консервативната наука, на буржоазната

нравственост, на изкуството, което служи на експлоататорите, на смешните или отвратителни с лицемерието си навици и обичаи, завещани на съвременното общество от минали векове – с една дума, отрицание на всичко онова, което сега буржоазната цивилизация почита.